

УДК 821.161.1:81'367

**МОВНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ПЕРЦЕПЦІЇ
В ПОВІСТІ «НІЧ ПЕРЕД РІЗДВОМ» М.В. ГОГОЛЯ**

Ключові слова: перцепція, перцептивна ситуація, суб'єкт дії, перцептивний предикат, об'єкт дії.

У статті розглянуто мовні засоби перцепції художнього тексту, здійснено опис перцептивних ситуацій, визначено суб'єкт і об'єкт дії, перцептивний предикат, схарактеризовано функційні особливості перцептивних предикатів у повісті «Ніч перед Різдом» М.В. Гоголя.

Увага до людського фактору формування та функціонування мови зумовила інтерес до відтворення в мовній системі такого модусу людської психології, як сприйняття, під яким розуміють фізіологічний процес пізнавальної взаємодії психології людини із довкіллям, що реалізується однією із форм чуття, зокрема зору, слуху, дотику, смаку, нюху.

Проблема лінгвістичного аспекту перцепції особливо висвітлюється в руслі когнітивного підходу в наукових дослідженнях А. Вежицької, А. В. Кравченко, Н. Д. Арутюнової, Ю. Д. Апресян, О. С. Кубрякової, Н. В. Халікової та інших.

У художньому тексті за допомогою мовних засобів перцепції можна достовірно передати авторський задум, увиразнити художній образ, зокрема їхню чуттєву основу образів.

Мета наукової розвідки полягає в дослідженні мовних засобів перцепції в художньому творі. Предмет дослідження – це перцептивні ситуації, у яких суб'єкт сприйняття (Вакула) – перцептивний предикат – об'єкт дії. Джерелом дослідження послугувала повість «Ніч перед Різдом» М. В. Гоголя (переклад А. Хуторяна) [4], що відкривала другу частину «Вечорів на хуторі біля Диканьки», написана приблизно в 1830 році.

Розглядаючи естетику творів Миколи Гоголя, І. Ф. Анненський передусім виокремлював чуттєву основу образів і наголошував на тому, що така типова авторська риса зумовлена асиметрією плоті й духу гоголівських героїв: «...у кожному із нас є дві людини, одна – чуттєва, одна – це голос, поза, колір, рух, зріст, сміх, а друга – загадкова, таємнича» [1, с.625]. Наголосимо на тому, що І. Ф. Анненський одним із перших визначив естетичну мету різних форм сприйняття та особливе вміння М. В. Гоголя відтворювати світ крізь призму людських почуттів, обґрунтував поняття «естетична чуттєвість» і довів, що в цьому полягає специфічна риса гоголівського стилю.

Чуттєвість художньої деталі базується на актуалізації матеріальної природи предмета, на його описі, що дозволяє читачеві не тільки відтворити його у своїй уяві, але й відчувати, згадати, уявити його образ, запах, смак, дотик тощо. Образність визначає моделювання основних форм психології сприйняття людини.

У тексті повісті перцепція зреалізована на різних рівнях змістової структури твору: у використанні мовних засобів, у відтворенні реального та потойбічного світів, у створенні як реальних образів (Вакули, Оксани, козака Корнія Чуба, козака Касяна Свербигуза, Голови, дяка Йосипа Никифоровича, Солохи, цариці, запорожців, Потьомкіна, генералів, придворних та інших); так і фольклорних демонічних образів (чорта, відьми, чаклуна, духів), в активному моделюванні живописних подій тощо.

Фантастика – невід'ємний елемент повісті, надає їй особливого загадкового та таємничого забарвлення. Фантастичні події відбуваються і в Диканьці, і в Петербурзі: чорт вкрав місяць, відьма перетворилася в Солоху, коваль Вакула запряг самого чорта, злітав за ніч у Петербург, дістав у цариці золоті черевички для Оксани.

Нагадаємо, що події в повісті відбуваються в ніч перед Різдом: «Останній день перед Різдом минув. Зимова, ясна ніч настала. Глянули зірки. Місяць велично вплив на небо посвітити добрим людям на всьому світові, щоб усім було весело колядувати й славити Христа» [4, с.154]. В Україні Різдво стало урочистим театралізованим відтворенням євангельських оповідань про народження Ісуса Христа, супроводжувалося колядуванням, ходінням від хати до хати з піснями та вітальними вшануваннями господарів.

За віруваннями прашурів, у ніч на Різдво активізувалися сили зла, будь-яка нечиста сила, яка могла перешкоджати народженню світлої сили. Так, у повісті на тлі зимової ночі «з димаря одної хати клубами посунув дим і пішов хмарою по небу, і разом з димом вилетіла відьма верхи на мітлі», а «чорт підкрався потихеньку до місяця..., покwapно сховав до кишені». Змістовою домінантою повісті є протиставлення світла і темряви, які мають символічний підтекст і безпосередньо

пов'язані з темою повісті – протиборства божественного та диявольського не тільки в реальному світі, а й у людській душі.

«Вечір і (ніч) у романтизмі – особливий час, час таємничий, час зустрічі реального та потойбічного світів, Бога і Диявола, добра і нечистої сила, – пише О. М. Ніколенко, – Гоголь надає концептам «вечір» і «ніч» сакрального значення і національного колориту української культури» [6, с.34].

Один із головних героїв не тільки коваль, але й художник, для якого важливе тло, освітлення і фарби. Вакула в повісті зображений у двох іпостасях: і як художник, іконописець, а в петербурзьких епізодах – і як народний майстер, який сприймає живопис. Недаремно письменник стверджував, що «на дозвіллі коваль малював і вславився як найкращий живописець на всю околицю» [1, с.156]. Вакула не тільки виступає в ролі учасника подій і виразника авторської концепції, а й розкриває свій внутрішній світ і відтворює події, учасником яких він є.

Розглянемо перцепцію в тексті повісті завдяки моделюванню самого процесу дії, художніх образів, різдвяної ночі, яка нагадує мозаїчне полотно, що складається із маленьких кадрів, кожен із яких має мікросюжет або мікротему.

М. В. Гоголь – неперевершений майстер створювати зорові образи, що збуджують фантазію читача, про що одним із перших написав В. Г. Белінський: «Він не пише, а малює; його фраза – це жива картина, яка правдиво відтворює природу і дійсність» [2, с.625].

Повість «Ніч перед Різдвом» асоціюється із яскравою картиною, основний фон якої – це різдвяна зимова ніч, тому важливу роль відіграє нічний пейзаж, за підрахунками А. Білого 12 із 14 сцен, які відображені у творі, відбуваються вночі [3, с.147].

Увираження пейзажу зоряного неба досягається за допомогою якісних прикметників *ясний, легкий, прозорий, сріблястий* та предикативного прислівника *видно*, напр.: «Усе було *ясне* у височині. Повітря в *легкому сріблястому* тумані було *прозоре*. Усе було *видно*; і навіть можна було *помітити*, як вихором промчав повз них, сидячи в горшку, чаклун ...» [4, с.186].

«Мовний образ потрібно розглядати в трьох аспектах: формальному, змістовому і функційному, – пише Н. В. Халікова, – поняття перцептивної ситуації дозволяє об'єднати ці три аспекти в єдине змістове ціле, у структурний компонент тексту» [7, с.31].

Перцептивна ситуація – це фрагмент тексту, у якому знаходиться активний перцептор, що спостерігає і відтворює ситуацію, при цьому «час сприйняття й образ сприйняття в мовленні можуть не тільки метонімічно поєднуватися, але й ототожнюватися, доповнюватися» [7, с.31].

У повісті перцептивні ситуації, відтворені тим або тим висловлюванням, передають окремі інформаційні аспекти: 1) назви органів і засобів, форм сприйняття (очі, руки, вуха, губи, зір, слух, смак, дотик, нюх); 2) їхні узагальнені об'єкти (звук, смак, запах, зображення предмета, зовнішності, аромат); 3) перцептивні ознаки предметів (колір, форма, розмір, вага); 4) назва осіб перцептивної дії (активний перцептор, пасивний перцептор); 5) фразеологізми для відтворення різних характеристик сприйняття.

Дослідження перцептивної ситуації простежуємо через образ коваля, який є активним перцептором, тому аналіз здійснюємо за моделлю (S-P-O): суб'єкт перцепції (*Вакула*) – перцептивний предикат – об'єкт дії.

У тексті повісті ситуації зорового сприйняття відтворюються за допомогою перцептивних предикатів: 1) суб'єкт перцепції (*Вакула*) – перцептивний предикат (*побачив*) – об'єкт дії (*Пацюка*), напр.: «*Коваль* не без побоювання відчинив двері і *побачив Пацюка*, що сидів на долівці потурецькому перед невеликою діжкою, на якій стояла миска з галушками» [4, с.176]; 2) суб'єкт перцепції (*Вакула*) – перцептивний предикат (*помітив*) – об'єкт дії (*вареник*), напр.: «Бач, яке диво!» – подумав *коваль*, роззявляючи від здивування рота, і ту ж мить *помітив*, що вареник лізе йому в рот...» [4, с.178]; 3) суб'єкт перцепції (*Вакула*) – перцептивний предикат (*дивився*) – об'єкт дії (*веселість*), напр.: «З якоюсь досадою й заздрістю *дивився коваль* на таку *веселість*» [4, с.169]; 4) суб'єкт дії (*Коваль*) – перцептивний предикат (*оглядав*) – об'єкт дії (*кутки*), «*Коваль* неухважно *оглядав кутки* своєї хати» [4, с.172].

Актуалізація перцептивної ситуації із увираженням внутрішнього змісту передбачає локалізацію процесу безпосередньо на суб'єктові дії: суб'єкт перцепції (*Вакула*) – перцептивний предикат (*побачив*) – об'єкт дії (*себе на баскому бігуні*), напр.: «Чорт, перелетівши через шлагбаум, перекинувся конем, і *коваль побачив себе на баскому бігуні*» [4, с.186].

Ситуації зорового сприйняття увиразнюються назвами органа сприйняття – це *очі* Вакули, у тексті повісті зреалізовані дві перцептивні ситуації: 1) суб'єкт дії (*Коваль*) – перцептивний предикат (*спинив*) – об'єкт дії (*очі*), напр.: «*Коваль* нарешті *спинив очі* на мішках» [4, с.172]; 2) суб'єкт дії (*очі*) – перцептивний предикат (*звернувся*) – об'єкт дії (*страви*), напр.: «Думки його і *очі* мимохить *звернувся* на ці *страви*» [4, с.178].

Фразеологізми пов'язані із зоровою перцепцією, напр.: «Їй усе іграшки; а я стою перед нею, як дурень, і очей не зводжу з неї. І все б стояв перед нею, і повік би не зводив з неї очей!» [4, с. 162]; «Вона милується сама собою; мучить мене, бідолашного; а я за журбою не бачу світу» [4, с.162].

Конструкції із семантикою візуального сприйняття важливі для синтаксичної організації художнього тексту повісті, для діалогічного мовлення, для встановлення контакту між співрозмовниками, вони відтворюють емоції, оцінку слів і дій співрозмовника, напр.:

«Ой!» – скрикнула Оксана, переступивши поріг, побачивши очі коваля і вступивши з подивом і радістю в нього очі.

«Поглянь, які я тобі приніс черевики! – сказав Вакула. – Ті самі, що носить цариця» [4, с.196].

Слухова перцепція зреалізовується у перцептивній ситуації суб'єкт дії (*голос*) – перцептивний предикат (*почувся*) – об'єкт дії (*йому*), напр.: «Відчини!» – почувся йому знадвору *голос*, супроводжуваний поштовхом у двері» [4, с.172].

Ситуації слухової перцепції увиразнюються назвами органу сприйняття – це *вуха* Вакули, напр.: «А чорт, нахиливши свій собачий писок йому до *правого вуха*, сказав: «Це я – твій друг; усе зроблю для товариша й друга! Грошей дам. Скільки хочеш». Пискнув він йому на *ліве вуха*: «Оксана буде сьогодні наша» [4, с.178].

Узагальнені суб'єкти слухової перцепції в повісті – це *голос*, *крик*, *стукіт*, *регіт*, *балачки*, *сміх*. Опис Петербурга: «Боже мій! *Стукіт*, *грім*, блиск; по обидва боки височіють чотириповерхові стіни; *стукіт* кінських копит, *звук* коліс відбивалися *громом* і лунали з чотирьох боків» [4, с.186].

І на вулиці, і в палаці так світло, що коваль думав: «Боже ж мій, яке *світло!* У нас удень не буває так *ясно!*» [4, с.188]. Він побачив розкішні сіни, сліпучо освітлені сходи, у четвертій залі – картину, на якій була Пречиста діва з дитятком на руках: «Що за *картина!* яке чудове малювання! міркував він: «от, здається, говорить! здається, жива! а дитя святе! і рученята згорнуло! і усміхається, бідненьке! А фарби!» [4, с.189].

Як стверджує В. І. Мацапура: «У «Ночі перед Різдом» уперше у творчості Гоголя починає звучати мотив картини, що оживає, портрета, який дослідники, як правило, пов'язують із його повістю «Портрет»» [5, с.53].

Відтворення запахів у повісті простежується спорадично, це зумовлено складною природою перцепції сприйняття запаху і відтворення його за допомогою мовних засобів, по-перше, повітряною природою самих запахів, по-друге, зв'язком сприйняття запахів із процесом дихання людини, із її органами дихання. У перцептивній ситуації: суб'єкт дії (*Оксана*) – перцептивний предикат (*пахнеш*) – об'єкт дії (*коваль*), напр.: «Та й сам ти *пахнеш* димом» [4, с.162]. Сприйняття в наведеному прикладі запаху *диму* передає безпосередній зв'язок цією форми перцепції із фізичним станом Оксани.

Сприйняття смакових особливостей простежується в перцептивній ситуації: суб'єкт дії (*вареник*) – перцептивний предикат (*помастив*) – об'єкт дії (*коваль*), напр.: «...*вареник* лізе і йому в рот і вже *помастив* губи сметаною» [4, с.178].

Моделювання перцептивної ситуації ускладнюється метафоричним використанням перцептивної лексики, напр.: «*Сміх* цей начебто враз *озвався* в серці, тихо *заграли жили*, а разом і *досада запала* йому в душу» [4, с.162]; «*Мороз пішов* поза шкірою в коваля...» [4, с.178].

Перцепція дотику описово передана в ситуації, коли Вакула надавав штурханів Чубові: суб'єкт дії (*Чуб*) – перцептивний предикат (*відчув*) – об'єкт дії (*удар*), напр.: «Слідом за цими словами *Чуб відчув* преболучий *удар* у плече» [4, с.167].

Отже, у повісті «Ніч перед Різдом» М. В. Гоголя за допомогою мовних засобів перцепції відтворено перцептивні ситуації, у яких суб'єкт дії (*Вакула*) – перцептивний предикат (зору, слуху, запаху, смаку, дотику) – об'єкт дії. У художньому тексті переважають візуальні предикати, які слугують засобом синтаксичної організації повісті, для увиразнення діалогічного мовлення, для встановлення безпосереднього контакту між співрозмовниками, відтворення емоцій, оцінки слів і дій співрозмовників. Вищезазначені перцептивні предикати в тексті виконують художню, психологічну, комунікативну функції.

Література

1. Анненский, И. Избранные произведения / И. Анненский. – Л. : Худож. лит., 1988. – 736 с.
2. Белинский, В. Г. Русская литература в 1843 году / В. Г. Белинский // Собр. соч.: в 9 т. – Т. 7. : Статьи, рецензии и заметки. Декабрь 1843 – август 1845 / В. Г. Белинский; ред. В. Г. Соловьев. – М., 1981. – С. 7 – 58.
3. Бельй, А. Мастерство Гоголя : Исследования / Андрей Бельй. – М. : МАЛП, 1996. – 351 с.
4. Гоголь, М. В. Ніч перед Різдом / М. В. Гоголь // Твори в трьох томах. Том перший. – К. : Державне видавництво художньої літератури, 1952. – С. 95 – 110.
5. Мацапура, В. И. О роли живописности и функциях экфрасиса в повести Н. В. Гоголя «Ночь перед Рождеством» / В. И. Мацапура // XI Гоголівські читання : зб. наук. пр. Міжнар. наук.-практ. конф., (Полтава, 1-3 квіт. 2013 р.) / Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. – Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2013. – С. 49 – 55.

6. Николенко, О. Н. «Ночь перед Рождеством» Н. В. Гоголя в традиционно-мифологическом аспекте / О. Н. Николенко // XI Гоголівські читання : зб. наук. пр. Міжнар. наук.-практ. конф., (Полтава, 1-3 квіт. 2013 р.) / Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. – Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2013. – С. 34 –39.
7. Халикова, Н. В. Визуально-перцептивная ситуация в художественном тексте [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.vestnik-mgou.ru/Articles/Doc/3250>. – Дата доступа : 11.01.2017.

T.I. Nikolashyna

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

e-mail: t.nikolashina@mail.ru

**Language means for expression of perception
in the novel *The Night Before Christmas* by Mykola Gogol**

Keywords: perception, perceptual situation, a subject of an action, perceptive predicate, an object of an action.

The article reveals the language means of perception in the fiction text, thus, the description of perceptual situations was made and subject and object actions were defined, perceptive predicate, the author determined the functional features of perceptual predicates in the novel «The Night Before Christmas» by M. V. Gogol.

А.М.Пісарэнка

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў

e-mail: kaffiloll@mail.ru

УДК 821.161.3'06.08:811.161.3-26'373.

ЛЕКСИЧНАЯ ЭКСПРЕСИВНАСЦЬ МАСТАЦКАГА ІДЫЯСТЫЛЮ ЯНКІ СІПАКОВА

Ключавыя словы: ідыястыль, выразнасць, экспрэсіўнасць, лексічныя сродкі маўленчай экспрэсіі, антанімія, антытэза, кантрасны эпітэт, аксюмаран, аманімія, антанаклаза, сінанімія, сінанімічны рад, кантэкстуальныя сінонімы, паранімія, паранамазія.

Кароткая анатацыя: даследаванне выяўляе ролю лексічных сродкаў выразнасці мовы пры фарміраванні ідыястылю пісьменніка. У прыватнасці прадуктыўнасць фігур, заснаваных на антаніміі, сінаніміі, аманіміі, парніміі. Лексічная экспрэсіўнасць з'яўляецца неад'емнай часткай мастацкага маўлення, крыніцай багацця літаратурнай мовы.

Лексічная выразнасць мовы забяспечваецца на ўзроўні тропаў, а таксама з дапамогай сістэмных сувязяў у сінаніміі, антаніміі, параніміі, аманіміі; матываванасць ужывання адпаведных лексем ў мікра- і макракантэксце патрабуе асэнсавання іх маўленчай вартасці, магчымасці ўплываць на эмоцыі, пачуцці чытача (слухача). Лексічныя экспрэсіўныя сродкі з'яўляюцца адметным маўленчым матэрыялам мастацкага маўлення Янкі Сіпакова.

Даследаванне ідыястылю пісьменніка выяўляе прадуктыўнасць, разнастайнасць стылістычных з'яў, заснаваных на кантраснай характарыстыцы аднаго ці некалькіх паняццяў. Менавіта антанімія як моўная з'ва, заснаваная на супастаўленні / супрацьпастаўленні, адлюстроўвае кантраснасць з'яў жыцця, супярэчлівасць характару асобы / лірычнага героя ці кантрасную аўтарскую ацэнку жыццёвых рэалій. У прааналізаваных тэкстах антанімізуюцца словы, як правіла, самастойныя (назоўнікі, прыметнікі, дзеясловы), яны набываюць эстэтычную вартасць, калі выступаюць у ролі ўжывальнай **аднакампанентнай антытэзы**: *Думаць, што ён самы разумны, можа толькі самы дурны чалавек; Жывым з мёртвымі не па дарозе; Віхор, здалося, / Завыў над садам... / І ўскрык – як гора, / І смерць – як радасць...; Хто наш сябра, хто нам вораг, -- / Разбраць няма калі; Жыццё дорыць чалавеку не толькі гора, але і радасць; Бывай жа, такая ласкавая і така злая Разань; Божа! Аглушы мяне, Божа, -- / Як я знябыўся слухаць / Такія любоўныя пакуты / Маладога і старога цела; Дзе людзі адначасна бачаць / І захад сонца, і ўсход; Плылі, здавалася, звычайныя аблокі, але з іх сеяліся незвычайныя дажджы ці шматкампанентнай антытэзы, калі ў невялікім кантэксце, як правіла, роўным сказу ці страфе, антанімізуюцца два ці больш паняццяў: *Думка знізу ўверх – адкрыццё неба. / Думка зверху ўніз – адкрыццё зямлі; Здаецца, з імі ёсць патрэба! -- / Ляціш, вяртаешся здаля / З халоднае краіны неба / У краіну цёплую --Зямля.**

Шматлікія выразы-антытэзы маюць афарыстычны змест, вызначаюцца глыбінёй аўтарскай думкі, калі пісьменнік дзеліцца сваім вопытам пазнання свету: *Ці можа мінулае забіваць будучыню?; Чужыя дзеці становяцца сваімі, калі ты любіш таго, хто іх нарадзіў; Не дай Бог Вам дажыць да такога, калі сябра Ваш ворагам стане; Народ вялікі не таму, што яго многа. Народ вялікі і тады, калі яго мала, але калі ён памятае, што за ім уся мудрасць мінулых пакаленняў, якія прайшлі і зніклі, а перад ім – уся веліч мінулых стагоддзяў, якія толькі яшчэ ідуць; Табе атруту дасць мудрэц – атруту гэту выпі, табе нягоднік лекі дасць – ты не прымай тых лекаў.* Як відаць,